

שמיטה אצל הר סיני

מים ראשונים: נראה שאין מועד מתאים יותר לדון בנושא זה מאשר בשבת פרשת בהר בשנת שמיטה. זכינו לכתוב דף זה בשנת תשס"ח שהייתה שנת שמיטה והרחבנו וטייבנו בשנת תשע"ה שגם היא הייתה שנת שמיטה.

וַיְדַבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה בְּהַר סִינַי לֵאמֹר: דַּבֵּר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם כִּי תָבֹאוּ אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אָנִי נֹתֵן לְכֶם וְשָׁבַתָּה הָאָרֶץ שְׁבַת לָהּ: (ויקרא כה א-ב).¹

ספרא בהר פרשה א וידבר ה' – מה פשר השאלה ומה התשובה

"וידבר ה' אל משה בהר סיני לאמר" – מה ענין שמיטה אצל הר סיני? והלא כל המצות נאמרו מסיני! אלא מה שמיטה נאמרו כללותיה ודקדוקיה מסיני, אף כולם נאמרו כללותיהם ודקדוקיהם מסיני.²

רש"י ויקרא פרק כה פסוק א – ספר ויקרא מעיד על ספר דברים

בהר סיני – מה ענין שמיטה אצל הר סיני? והלא כל המצות נאמרו מסיני! אלא, מה שמיטה נאמרו כללותיה ופרטותיה ודקדוקיה מסיני, אף כולן נאמרו כללותיהן ודקדוקיהן מסיני. כך שנויה בתורת כהנים. ונראה לי שכך פירושה, לפי שלא מצינו שמיטת קרקעות שנשנית בערבות מואב במשנה תורה, למדנו שכללותיה ופרטותיה כולן נאמרו מסיני. ובא הכתוב ולמד כאן על כל דבור שנדבר למשה, שמסיני היו כולם כללותיהן ודקדוקיהן, וחזרו ונשנו בערבות מואב.³

רמב"ן ויקרא פרק כה פסוק א – שמיטה כבנין אב לכללים ופרטים במצוות אחרות

וידבר ה' אל משה בהר סיני – מה ענין שמיטה לענין הר סיני? ... ובא הכתוב ולימד כאן על כל דיבור שנדבר למשה בסיני, שמסיני היו כללותיהן ודקדוקיהן וחזרו ונשנו בערבות מואב, לשון רש"י.⁴ ואינו נכון בעיני כלל, שהרבה

¹ כמבוא לדברים שייבאו בהמשך וגם בנושא מעניין לעצמו, נבדוק היכן מופיע הביטוי "בהר סיני" במקרא. בספר שמות מופיע הביטוי אך ורק בהקשר עם מעמד הר סיני וכתבת לוחות ראשונים ושניים (פרשות יתרו, משפטים כי תשא, פרקים יט, כד, לא, לד). בספר ויקרא מופיע הביטוי בחתימת פרשת הקרבנות, ויקרא סוף פרק ז אמצע פרשת צו: "זאת התורה לעלה למנחה ולחטאת ולאשם ולמלואים ולזבח השלמים: אֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶת מֹשֶׁה בְּהַר סִינַי וכו'". עוד בספר ויקרא בפסוק שלנו כמובן, ופעמיים נוספות בפסוקים החותמים את הספר, בסוף פרק כו (בסוף התוכחה שבפרשת בחוקותי: "אֵלֶּה הַחֻקִּים וְהַמִּשְׁפָּטִים וְהַתּוֹרֹת אֲשֶׁר נָתַן ה' בְּיַד בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּהַר סִינַי". בספר במדבר מופיע הביטוי פעמיים, בתחילת פרק ג בהקשר עם הפקודים ומשפחות השבטים, ובפרק כח, פרשת פנחס, בפרשת הקרבנות: "עַלֹּת תְּמִיד הַעֲשֶׂיָהּ בְּהַר סִינַי לְרִיחַ נִיחַח אֲשֶׁה לָהּ" (ראו דברינו [על דברי עולה וזבח](#) בפרשת צו). לאחר מכן לא מופיע בהר סיני ולוא פעם אחת בספר דברים ובכל הנביאים והכתובים, להוציא את שירת דבורה (שופטים פרק ה) שבה נזכר סיני עם "הר" בעקיפין: "הַרִים נִזְלוּ מִפְּנֵי ה' זֶה סִינַי מִפְּנֵי ה' אֵלֶּיָהּ יִשְׂרָאֵל". (ובאופן דומה בספר דברים בפרשת וזאת הברכה: "ה' מסיני בא וזרח משעיר למר" שהוא ספק מדבר סיני ספק הר סיני, וכן בתהלים סח ט, יח). הפעם הבאה והאחרונה שנזכר "הר סיני" במקרא הוא ספר נחמיה פרק ט: "וַעֲלֵה הַר סִינַי וְדַבֵּר עִמָּהֶם מִשְׁפָּטִים וְתַתֵּן לָהֶם מִשְׁפָּטִים יִשְׂרָיִם וְתוֹרֹת אֲמַת חֻקִּים וּמִצְוֹת טוֹבִים".

² רבים תמהו באשר לשאלה עצמה: "מה עניין שמיטה אצל הר סיני" ושאלו על מה ולמה השאלה, מצוות שמיטה ניתנה בסיני כמו כל שאר המצוות. אך בדיקה פשוטה של הופעת הביטוי "הר סיני" בתורה מעלה שאין שום מצווה ספציפית שבפתיח שלה נאמר שהדיבור היה בהר סיני. הנוסח השכיח הוא "וידבר ה' אל משה (לאמר)" בלי ציון מקום. (שלוש פעמים בספר במדבר, א א, ג יד, ט א, נזכר: "במדבר סיני"). רק כאן, במצוות השמיטה, מצוין מקום, ולא סתם מקום אלא: "בהר סיני". זאת ועוד, כפי שהראנו בהערה הקודמת, מיד לאחר פרקים כה-כו הכוללים את פרשת השמיטה, יובל ושאר הדינים הקשורים לרעיון השמיטה (כי ימוך אחיך, ראו דברינו [מצוות צדקה](#) בפרשה זו), באות הברכה והתוכחה של פרשת בחוקותי, המסתיימות גם הן בביטוי "הר סיני": "אֵלֶּה הַחֻקִּים וְהַמִּשְׁפָּטִים וְהַתּוֹרֹת אֲשֶׁר נָתַן ה' בְּיַד בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּהַר סִינַי בְּיַד מֹשֶׁה". נראה לפיכך, שאת שאלת ספרא: מה עניין שמיטה אצל הר סיני, יש להבין כך: במה זכתה מצוות השמיטה, או החטיבה כולה של פרשות בהר ובחוקותי, שדווקא לגביה מצוין "הר סיני" בראשה ובסופה? תשובת המדרש היא שבאמת אין שום דבר מיוחד במצוות השמיטה ובפרשיות בהר-בחוקותי, ולא באה חטיבה זו אלא ללמד על שאר המצוות שכולן נאמרו בסיני: הן, כלליהן ודקדוקיהן. זהו מדרש היסוד על עניין שמיטה והר סיני, שעליו נתלו כל המפרשים כפי שנראה. ולא מצאנו מדרשים נוספים בעניין זה. ואחרי כל זאת, זכה מדרשנו שהביטוי שטבע נכנס לספרות ולשגרת הלשון ולדיבור היום-יומי במשמעות: מה שייך זה לזה, מה הקשר?

³ לאחר שציטט את מדרש ספרא, מביא רש"י פירוש משלו הגולש לנושא של מעמד ספר דברים, הוא משנה תורה, ולמצוות הנזכרות בו, שחלקן חדשות, חלקן חזרה על הנאמר בארבעה החומשים הקודמים וחסרות בו מצוות רבות שנזכרו בחומשים הקודמים. (ראו דברינו [ספר דברים – משנה תורה](#) בפרשת דברים). בנושא זה הרחיב במיוחד רמב"ן שסיווג וחילק את המצוות הנזכרות בספר דברים למצוות מבוארות ומצוות מחדשות (ראו פירושו בראש הספר וכן, במצוות מעקה, דברים כב ח). רש"י מפרש שאזכור "בהר סיני" בא דווקא במצוות שמיטה שאיננה נזכרת בספר דברים (שמיטת כספים נזכרת). ללמד שנאמרה כולה בסיני. ומכאן אתה למד שכל המצוות, כולל כל דקדוקיהן וכלליהן נאמרו בסיני, אף אלו שחזרו ונשנו בספר דברים, בערבות מואב. אפשר להתווכח עם פירוש רש"י, בפרט בהגיון המחבר מצוות שכן נזכרו בספר דברים עם מצוות שלא נזכרו, וכפי שנראה אכן יש החולקים עליו. אך כך נראה לבאר את דבריו וזו שיטתו (ראו פירוש חזקוני שמסביר את רש"י ומחזקו). אנו עומדים בסוף ספר ויקרא אשר נחתם כאמור בפסוקים: "אלה החוקים ... והמצוות ... אשר נתן ה' לציוה ה' בהר סיני", לפנינו עוד ספר במדבר, אך רש"י גורם לנו לחשוב כבר כאן על ספר דברים ועל אתגר הפירוש והבנת מארג חמשת חומשי תורה שהוא מציב לפנינו.

⁴ בקטע זה בו קצרנו מביא רמב"ן את רש"י שראינו לעיל אשר מצדו מביא את הספרא ואח"כ את פירושו שלו על הקשר לספר דברים.

מצות כשמיטה שלא נשנו בערבות מואב ונדע בהן שנאמרו כללותיהן ופרטיהן מסיני או באוהל מועד.⁵ ועוד, מנין שהוקשו שאר הדברות שנשנו בערבות מואב לשמיטה ולא היו כללותיהן מסיני ופרטיהם בערבות מואב? וכן היה ראוי יותר לומר כי הנשנות נשנו לבאר פרטיהם, כי לא נאמרו בסיני אלא כללותיה.⁶

אבל הברייתא השנויה בתורת כהנים פירושה ברור, שהשמיטה נאמרו כללותיה מסיני דכתיב בפרשת ואלה המשפטים (שמות כג יא) והשביעית תשמטנה ונטשתה ואכלו אביוני עמך וגו', ואלו דיני השמיטה בדרך כלל. ובכאן חזר ואמר כי בהר סיני עוד נאמרו כל פרטיה שהרי כולם נזכרו בפרשה הזאת, ובסוף הענין (להלן כז לד) כתיב אלה המצות אשר צוה ה' את משה אל בני ישראל בהר סיני, להקיש כל המצות אל השמיטה הנזכרת שכולן היו כן שנאמרו בכלל ופרט והכל מסיני.⁷

וכן שנו שם בתורת כהנים (סוף ספרא, בחוקותי פרשה ח): "אלה המצות - אין נביא רשאי לחדש עוד דבר מעתה. אשר צוה ה' את משה - כדאי השליח לשולחו. את משה אל בני ישראל - זכות ישראל גרמה. בהר סיני, שכולם נאמרו מסיני. עד כאן בתורת כהנים. אבל ענין ערבות מואב, שנצטווה שם משה לבאר התורה לבנים, כך נראה לי וזה כפתור ופרח.⁸

מסכת סוטה דף לז עמוד ב - מחלוקת ר' עקיבא ור' ישמעאל

דתינא, רבי ישמעאל אומר: כללות נאמרו בסיני ופרטות באהל מועד; ר' עקיבא אומר: כללות ופרטות נאמרו בסיני, ונשנו באהל מועד, ונשתלשו בערבות מואב.⁹

פירוש רשב"ם - מיקום פרשות בהר-בחוקותי

ויקרא כה א

⁵ רמב"ן מזכיר לנו שבין סיני ובין ערבות מואב, יש גם את אוהל מועד. משפסק מעמד הר סיני, היה הדיבור באוהל או מאוהל מועד. תחילה אוהל מועד של משה ואח"כ המשכן (ראו דברינו [אוהל מועד הפרטי והכללי](#) בפרשת ויקרא). מצוות רבות נאמרו בסיני וכלליהן ודקדוקיהן באוהל מועד. ראו גם ויקרא רבה פרשה א סימן י: "אע"פ שנתנה תורה סייג לישראל מסיני, לא נענשו עליה עד שנשנית באוהל מועד".

⁶ נראה שלרמב"ן חשוב מאד לשמר את ספר דברים - דברי משה בערבות מואב לדור הבנים - כספר שלא סתם מעתיק אלא מוסיף ומבאר את מה שנאמר בארבעת החומשים הקודמים, בסיני ובאוהל מועד. בדיוק כמו שבתוך ארבעת החומשים הראשונים, בין סיני לאוהל מועד, הוסברו ופורטו דברים שנאמרו באופן כללי בהר סיני וחזרו ופורטו באוהל מועד (בקשר שבין ספרי ויקרא ובמדבר מול ספר שמות); ובדיוק כפי שחכמי כל הדורות ירטו וידקדקו וירחיבו ויבארו את דברי התורה (ומצוות שמיטה עצמה שכבר נזכרה בפרשת משפטים, שמות כג יא, מוקדשת לה פרשה מיוחדת ומורחבת בספר ויקרא בפרשתנו). רש"י מנסה לומר, בהסתמך על מדרש ספרא, שהכל נאמר בסיני והמצוות שלא נשנו בערבות מואב באות ללמד לא רק על עצמן, אלא גם על כל שאר המצוות שנשנו בערבות מואב (וגם על אלה שהתחדשו כצ"ל בדעת רש"י) שאינן אלא העתקה ולימוד לבנים. על נקודה זו בדיוק חולק רמב"ן! בלימוד לבנים, אומר רמב"ן, יש ביאור, הרחבה וחינוך, כמו שהיה ויהיה בכל דור ודור לבניו ולבניו. ואגב, נראה שהמונח "כללותיה" משנה משמעות או לפחות דגש בין רש"י לרמב"ן.

⁷ ואין נבין את דברי ספרא שלכאורה הם כמו רש"י שהכל נאמר מסיני, הכללים הפרטים והדקדוקים כולם של כל המצוות? משיב רמב"ן, שים לב שמדובר במצוות השמיטה שייחודה בכך שהיא נאמרת לראשונה בפרשת משפטים, שעליה פשיטא שנאמרה בהר סיני, וחוזרת ונשנית כאן, בסוף ספר ויקרא, עדיין במעמד הר סיני (את סדר הדברים יבאר רמב"ן בהמשך) והיא אכן מצווה שכלליה ופרטיה מסיני. ולא בכדי לא נשנית שוב בערבות מואב. אבל זה רק לגבי מצוות השמיטה ואולי דומותיה שלא נשנו בערבות מואב. וגם בהם היה תהליך של אמירה כללית ראשונה ואח"כ פרטים. תחילה בפרשת משפטים ואח"כ בפרשתנו. זאת ועוד, מצוות שמיטה שאכן יש בה הבדלים גדולים בין דיניה כפי שנאמרו בפרשת משפטים שם למשל אין איסור זריעה וזמירה ואין דין ספיחים, ובין אלה שבפרשתנו (וכבר עמדו על כך גדולים וטובים), משמשת בנין אב לכל המצוות בתורה שישודן וכלליהן הבסיסיים בהר סיני, אך יש בהן תהליך של פירוט ודקדוק שאפשר שיהיה בסיני, באוהל מועד, בערבות ירחו ובבית מדרשם של ר' עקיבא וחביריו (ראו ירושלמי סנהדרין ד ב: "אילו נתנה תורה חתוכה לא הייתה לרגל עמידה", בדברינו [אמרות טהורות, אחרי רבים להטות](#) ועוד). בסנין חדה מנתח רמב"ן את מדרש ספרא. והכל בשל מחלוקת יסודית ועקרונית עד מאד עם רש"י, שנראה שיש לה השלכות חשובות על תפיסת עולם ההלכה, אך לא זכינו לגלות זאת. והמאיר עינינו עוד במחלוקת זו של רמב"ן ורש"י, בפרט בהשלכותיה על פסיקת ההלכה (אם בכלל), יבורך בכל מילי דמיטב ונשיב לו מים חיים מלוא החפניים.

⁸ נביא לא יכול לחדש מצווה שלא נאמרה בסיני (או לעקור מצווה שנאמרה), אבל הוא יכול וצריך לבאר לבנים - לדורו, וללכת בדרכו של משה, כפי שעשו חז"ל עד שמשא לא ידע מה אומרים בבית המדרש (מנחות כט ע"א). וזו זכותם של ישראל שכל המצוות שהם לומדים ומבארים ומרחיבים ומפשטים, כולם נאמרו כללותיהם בסיני ופרטיהם ודקדוקיהם ותורת חייהם באוהל מועד של כל דור ודור. וכבר אמרנו פעמים רבות שהאמרה: "כל מה שעתידי תלמיד לחדש כבר נאמר למשה מסיני" (ירושלמי פאה פרק ב, ראו תורה תמימה שמות כז יב הערה כח, [דברינו בפרשת עקב](#)) עשויה אולי להתפרש כהגבלה והצרה, אבל באמת היא "שטר פתוח" ומרחיב מעין כמהו. ראו גם האמרה: "תדע, דאמר גברא רבה מילתא, ומתאמרא הלכה למשה מסיני כותיה" (בבא בתרא יב ע"ב).

⁹ אנחנו עוצרים בשטף פרשני המקרא וחוזרים לחז"ל. ברייתא זו, בפרט שיטת ר' ישמעאל, עומדת לכאורה כנגד מדרש ספרא בו פתחנו והרי לנו מחלוקת תנאים שקדמה בהרבה למחלוקת הפרשנים; ר' עקיבא כנגד ר' ישמעאל וספרא שהוא מבית מדרשו של ר' עקיבא כנגד שיטת ר' ישמעאל בברייתא. ראו פירוש רש"י עצמו על ברייתא זו בגמרא סוטה: "כללות נאמרו בסיני - בסתם אמרה תורה בסיני ולא נתפרשה לו כגון בסיני נאמר (שמות כ) וזבחת עליו את עולותיך ואת שלמיך ולא פירש מתן דמים כיצד הקטרת אימורים והפשט ונתוח וכליל של עולה, ובספר ויקרא באהל מועד פירשה". אלא שרמב"ן עצמו לא מסתייע במקור זה כשיטת ר' ישמעאל ונראה שגם הוא תופס כשיטת רבי עקיבא. נחזור לפרשני המקרא.

בהר סיני - קודם שהוקם אוהל מועד.¹⁰

ויקרא פרק כו פסוק מו

בהר סיני ביד משה - שכן התחילה פרשת שמיטה: "וידבר יי אל משה בהר סיני". וגם גמר התוכחות האלה בשביל השמיטה הם, כדכתיב: "כל ימי השמה תשבות". כי כל מצות של פרשת בהר סיני בשמיטות ויובלות מדבר ושליחות עבדים וחזרת קרקעות, לכך נאמרו כאן התוכחות של עבירות השמיטות בהר סיני הכל בפעם אחת.¹¹

פירוש ספורנו על הפסוק – לקראת הכניסה לארץ

"וידבר ה' אל משה בהר סיני" – הנה לא יזכיר בשום מצווה מקום הציווי, זולתי כאשר קרה חידוש אז באותו מקום. אבל ביאר שכשאמר האל יתעלה בסיני: "והשביעית תשמטנה ונטשתה וכו'" (שמות כג יא), פירש למשה אז כל דיני השביעית האמורים בזה המקום. וזה להבין ולהורות שזה בעצמו היה בכל שאר המצוות ... כאמרם ז"ל "מה שמיטה נאמרו כלליה ודקדוקיה ופירושיה מסיני, אף כל המצוות נאמרו מסיני כלליהם ודקדוקיהם ופירושיהם".¹² והזכיר משה רבינו זאת הפרשה בזה המקום, כי חשב שייכנסו תיכף לארץ, כמו שאמר: "נוסעים אנחנו אל המקום" (במדבר י כט) והזהיר על שמיטת קרקע בפרט, כי בחטאם בשמירתה יגלו ממנה, כמו שהעיד: "אז תרצה הארץ את שבתותיה" (ויקרא כו לד). וכן העיד בסוף דברי הימים (ב לו כא) באמרו: "עד רצתה הארץ את שבתותיה".¹³

אבן עזרא ויקרא פרק כה פסוק א – בפרשת משפטים

"בהר סיני" - אין מוקדם ומאוחר בתורה. וזו הפרשה קודם ויקרא, וכל הפרשיות שהם אחריו. כי הדבור בהר סיני, ועתה כרת הברית הכתובה בפרשת ואלה המשפטים, והזכירה במקום הזה לחבר תנאי הארץ. וכאשר אמר על העריות, כי בעבורם תקיא הארץ אותם, כן אמר בפרשת אס בחקותי על שבתות הארץ, והזכיר בתחילה פירוש השבתות.¹⁴

רמב"ן ויקרא פרק כה פסוק א – במתן לוחות שניים¹⁵

וענין הפרשה הזאת שנכתב בכאן, אמר רבי אברהם כי זאת הברית הכתובה בפרשת ואלה המשפטים (שמות כד ז), וכשקבלו על נפשם נעשה ונשמע אז נכרתה הברית ואמר להן כל הפרשה הזאת ... ולפי דעתי כי נכתבה כאן

¹⁰ את "בהר סיני" הראשון בחטיבת פרשות בהר-בחוקותי (ראו סוף הערה 2 לעיל) מסביר רשב"ם כפשטן המקרא, שמדובר לפני שהוקם המשכן (ולפיכך יש להעתיק את חטיבתנו הרחק אל תוך ספר שמות). יש לחבר פירוש קצר זה של רשב"ם עם דבריו בהרחבה בתחילת ספר במדבר: "במדבר סיני באהל מועד באחד לחדש השני - כל הדברות שנאמרו בשנה ראשונה קודם שהוקם המשכן כתוב בהן: בהר סיני. אבל משהוקם המשכן באחד לחדש בשנה שנייה לא יאמר בהר סיני אבל במדבר סיני באהל מועד". ראו איך הוא מסכם בבהירות את מה שהבאנו בהערה 1 לעיל איפה מופיע "בהר סיני" בתורה. (והחיבור של סוף ספר ויקרא עם תחילת ספר במדבר אומר שאולי יש להעתיק ההפך, את פרשות ויקהל-פקודי אל תחילת ספר במדבר).

¹¹ כאן נדרש רשב"ם לפסוק החותם את החטיבה, "בהר סיני" החותם את פרשת בחוקותי ואת ספר ויקרא. מי שלא שמר על המצוות המנויות בפרק כה, ובמיוחד מצוות השמיטה ושילוח עבדים ביובל, כי ימוך אחיך וכו', מי שלא הקפיד על מצוות אלה, סופו שיגלה. הכל עניין אחד וחטיבה אחת. "בהר סיני" של סוף פרק כו, חותם את "בהר סיני" של תחילת פרק כה. אך עדיין שאלת מדרש ספרא עומדת בעינה: למה דווקא מצוות אלה "בהר סיני"? מה הקשר בין גלות הארץ ל"הר סיני"? האם זה קשור לעובדה שהתורה ניתנה בחוץ לארץ דווקא (ראו דברינו [מתן תורה וארץ ישראל](#) בפרשת יתרו)?

¹² ספורנו "קיצוני" אף מרשי ולדידו כל מה שנאמר בפרשתנו כבר נאמר למשה (רק לא נכתב) בפרשת משפטים, ספר שמות. בציווי הראשון על השמיטה. אם כן, מה החידוש כאן? חידוש שבעטיו נזכר מקום הציווי "בהר סיני" מה שאין באף מצווה אחרת? מה עניין "הר סיני" אצל שמיטה, מה גם שכבר ניתנה היא כלליה דקדוקיה וכל פירושיה בפרשת משפטים?

¹³ החידוש הוא בקשר של מצוות שמיטה לארץ. ספורנו כמו רשב"ם שקדם לו בכ-300 שנה, מדגיש את הקשר לכניסה לארץ, שמיטה וגלות, מהר סיני לארץ ישראל (או חו"ח גלות ממנה). אך בניגוד לרשב"ם אשר מעתיק את כל הפרשה שלנו למועד לא ברור: "קודם שהוקם המשכן", משאיר ספורנו את הפרשה במקומה. לשיטתו צריך לומר שאי שם בשנה השנית לצאת בני ישראל ממצרים, בין ניסן (הקמת המשכן) לסוף סיוון (מועד שליחת המרגלים), היה דיבור מיוחד מהר סיני של פרקים כה-כו בספר ויקרא. האם לכך באמת התכוון ספורנו? ועל"פ התגלגלנו ובאנו לנושא השני והמשלים: אימתי נאמרה פרשה זו? מתי ואיפה הוא "הר סיני" שבפרשתנו בה נשנתה מצוות שמיטה?

¹⁴ רשב"ם, כפי שראינו מעתיק את הפרשה שלנו "קודם שהוקם המשכן", לא ברור להיכן בדיוק. ספורנו משאיר אותה במקומה ואילו אבן עזרא מעתיקה עד לפרשת משפטים (שמות פרק כד), שבה נחלקו גדולי הפרשנים אם הייתה לפני מתן תורה או אחריו, נושא עליו הרחבנו בדברינו [אימתי אמרו נעשה ונשמע](#) בפרשת משפטים. רש"י ורס"ג מזיזים את האירוע המתואר בשמות פרק כד לפני מעמד הר סיני ואילו אבן עזרא ובעקבותיו רמב"ן משאירים פרשה זו במקומה. כאן, נעזר אבן עזרא בכלל אין מוקדם ומאוחר בתורה (ראו דברינו בנושא זה [בפרשת בהעלותך ובפרשת במדבר](#)) על מנת לחבר את פרשתנו עם פרשת משפטים וליצור רצף אחד גדול של הוראת מצוות בסמוך למעמד הר סיני! אך עם כל ההבדלים, הצד השווה של שלושת הפרשנים: רשב"ם, ספורנו ואבן עזרא הוא שאזכור שמיטה והר סיני כאן, הוא "לחבר תנאי הארץ" כלשונו של אבן עזרא. ייחודיות השמיטה היא בקשר לארץ, אך עדיין בעינה עומדת השאלה של הקשר להר סיני.

¹⁵ אנו חוזרים לרמב"ן שהבאנו לעיל, אשר בקטע זה דן בנושא מיקום הפרשה בסדר הדברים בתורה. כאן הוא חוזר ומשלים דברים שאמר לעיל ורק אנו הפרדנו בין הדברים על מנת לפשט.

בסדר נכון, כי פירוש "בהר סיני" בעלותו שם לקבל לוחות שניות.¹⁶ וביאור הענין, כי בתחילת ארבעים יום הראשונים של לוחות הראשונות כתב משה בספר הברית את כל דברי ה' ואת כל המשפטים הנאמרים שם ויזרוק דם הברית על העם (שמות כד ח), וכשחטאו בעגל ונשתברו הלוחות כאילו נתבטלה הברית היא אצל הקב"ה, וכשנתרצה הקב"ה למשה בלוחות שניות צוהו בברית חדשה, שנאמר: "הנה אנכי כורת ברית" (שם לד י), והחזיר שם המצות החמורות שנאמרו בסדר ואלה המשפטים בברית הראשונה ואמר (שם פסוק כז): כתוב לך את הדברים האלה כי על פי הדברים האלה כרתי אתך ברית ואת ישראל.¹⁷ ...¹⁸ וכאשר השלים אמר להם עוד צוה אותי השם בהר סיני לפרש לכם השמיטה והיובל ולכרות לכם על כל המצוה והמשפטים ברית חדשה באלה ובשבועה ... וזה טעם "אשר נתן ה' בינו ובין בני ישראל בהר סיני" (להלן כו מו), כי הוא הנותן להם בברית הזאת כי מחל להם על פי התנאים האלו כמו שפירשתי בסוף כי תשא (שמות לד כז).¹⁹

הקדמת הרמב"ם למשנה – תורה שבע"פ

דע שכל מצוה שנתן הקב"ה למשה רבינו ניתנה לו עם פירושה. היה הקב"ה אומר לו המקרא ואח"כ אומר לו פירושו וביאורו וכל מה שכלל אותו המקרא המחוכם ... ואותו הביאור הוא כללי ענינים. והיו כותבין המקרא וזוכרים הקבלה על פה, וכך אומרים חכמים ע"ה: תורה שבכתב ותורה שבעל פה. ואמרו ע"ה בבריתא: "וידבר ה' אל משה בהר סיני - מה ת"ל בהר סיני? והלא כל התורה כולה נאמרה מסיני! אלא לומר לך: מה שמיטה נאמרו כללותיה ופרטותיה ודקדוקיה מסיני, אף כל המצות נאמרו כללותיהן ופרטותיהן ודקדוקיהן מסיני."²⁰

¹⁶ רמב"ן מתנגד בעיקרון לכלל "אין מוקדם ומאוחר בתורה" ולהזת פרשיות ממקומו, להוציא שני מקרים (לפחות) בהם הוא נאלץ להסכים לכלל זה. האחד כאן, והשני בתחילת ספר במדבר. ראו פירוש רמב"ן לספר ויקרא פרק טז פסוק א: "ועל דעתך, כל התורה כסדר, שכל המקומות אשר בהם יאחר המוקדם יפרש בו, כגון וידבר ה' אל משה בהר סיני (להלן כה א) בספר הזה, וכגון ויהי ביום כלות משה להקים את המשכן (במדבר ז א) בספר השני, וכיוצא בהן". (ראו שוב דבריני [אין מוקדם ומאוחר בתורה – בפרשני המקרא](#) בפרשת בהעלותך). אבל אין הוא מוכן להזיז את פרשתנו עד מעמד הר סיני כאבן עזרא והוא מציע פתרון חדש.

¹⁷ רמב"ן ממשיך שם ואומר: "רצה הקב"ה להחמיר עליהם בברית הזאת השנית שתהיה עליהם באלות ובקלות, ושתהיה כראשונה על כל המצות הראשונות ועל כל המשפטים ... ולפיכך אמר בכאן בסוף התוכחות (להלן כו מו) אלה החקים והמשפטים והתורות אשר נתן ה' בינו ובין בני ישראל בהר סיני ביד משה. הוא רומז אל כל המצות והמשפטים שנאמרו בברית הראשונה בסדר ואלה המשפטים שהיו כולן בברית הזאת". רמב"ן מחדש שברדת משה עם הלוחות השניים (ביום הכיפורים עפ"י המסורת), כאשר נסלח לעם סופית חטא העגל, היה טכס "ברית שנייה", כולל הברכה והקללה של פרשת בחוקותי. חטיבת פרשות בהר-בחוקותי באה בצמוד לפרשת לוחות שניים, שמות פרק לד, בסוף פרשת כי תשא, אך לא נכתבה שם, רק כאן בסוף ספר ויקרא. כל זה מעצים את ענין לוחות שניים ואת החיבור ליום הכיפורים. ראו דבריני [לוחות שניים](#) בפרשת עקב וכן [יום מתן תורה](#) ביום הכיפורים.

¹⁸ בקטע שהשמטנו מסביר רמב"ן גם איך מסתדר כל הענין עם הציווי על המשכן, שלשיתנו, שאינו מוכן להזיז פרשיות ממקומו ולכן גם פרשות תרומה-תצוה-כי תשא-ויקהל-פקודי הם על הסדר, יש שני ציוויים על המשכן האחד לפני חטא העגל (רמב"ן לא מוכן לקבל את שיטת רש"י והרמב"ם ומדרשי חז"ל רבים שהמשכן ניתן בעקבות חטא העגל) והשני, מחודש ומורחב לאחריו. ראו דבריו שם ודברינו [אימתי נאמרה למשה הפרשה הזו](#) בפרשת תרומה.

¹⁹ סוף דבר, לשיתנו רמב"ן יש ברית שנייה בדרת משה עם הלוחות השניים, בה נמחל להם חטא העגל. אם נחבר את כל שיטות רמב"ן ביחד, החל משמות כד פרשת משפטים, דרך פרשיות המשכן וכי תשא בתווח, דרך פרשתנו ועוד (ראו רמב"ן בתחילת ספר במדבר), נקבל את השתלשלות הדברים הבאה: מעמד הר סיני, כריתת ברית ראשונה לפני חטא העגל ולאחר מעמד הר סיני, ציווי המשכן, חטא העגל, כריתת ברית שנייה כולל ציווי מחודש על המשכן (ובה פרשתנו כולל האזהרות על גלות מהארץ, תוכחת פרשת בחוקותי היא עפ"י רמב"ן נבואת חורבן בית ראשון) וברית ערבות מואב של משה לדור הבנים. אבל מה שחשוב לעניינינו כאן הוא שהברית השנייה, זו שבפרשתנו שרמב"ן מעתיק לספר שמות פרק לד, היא בעצם מחילה על חטא העגל, תוך אזהרה לעתיד. חוזרת, אם כך שאלת הספרא: "מה ענין שמיטה אצל הר סיני? במלוא עוצמתה. מה עושה שמיטה בהר סיני של הברית השנייה שכל מטרותיה היא הסליחה על חטא העגל, יום כיפור לדורות ("סלחתי כדברך") וציווי מחודש על המשכן? וכל זה בשנה הראשונה לצאתם ממצרים (בחודש תשרי) הרחק מארץ ישראל ומשליחת המרגלים! לא בכדי מסיים הרמב"ן את פירושו הארוך שאנחנו קצרנו, באזכור ברית ערבות מואב, בתוכחה של משה בפרשת כי תבא שהיא ערב הכניסה לארץ (ובשיטת רמב"ן היא על חורבן בית שני) ומנסה לקשר אותה לכאן. אך דא עקא שדווקא שם אין כלל אזכור של השמיטה ועונש גלות הארץ עקב אי קיום שמיטה ויובל! אצלנו יש, אבל רמב"ן מעתיק את פרשתנו לתוך פרשת כי תשא ולברית "הר סיני" החדשה בעקבות חטא העגל, אז עדיין נשאל, למה דווקא שמיטה נזכרת בראש ברית זו?

²⁰ הרמב"ם לומד מספרא שלנו (המכונה כאן ברייתא) את ענין התורה שבע"פ. "כלליהן, פרטיותן ודקדוקיהן" של הספרא (בנוסח הספרא שהבאנו לא כתוב "פרטיותה") - מה שהרמב"ם מכנה: פירוש, ביאור וכללי העניינים - זו התורה שבע"פ. לא החזרה על מצוות השמיטה בפרשתנו, כפי שהראנו לעיל בפירושים השונים, אלא מסכת שביעית, תוספתא שביעית, תלמוד ירושלמי שביעית (אין בבל) וכל פרטי שביעית ויובל שהורונו חכמים (ואולי מכון הרמב"ם גם לפירוש ולביאור שלו בהלכות שמיטה ויובל שכתב). המקור הקלאסי בחז"ל לתורה שבע"פ הוא הפסוק בספר שמות: "כי על פי הדברים האלה כרתי אתך ברית" (מסכת תמורה יד ע"ב, ירושלמי חגיגה פרק א, שמות רבה מז א ועוד), אך הרמב"ם מעדיף את דרשת מדרש ספרא. ראו אגב ברמב"ם שם את התיאור הציווי איך נמסרה ונלמדה התורה שבכתב ובע"פ בבית המדרש הראשון, אוהלו של משה, תיאור שמקורו בגמרא עירובין נד ע"ב: "ויכך היה סדר למודו לישראל. היה בא לאהלו, נכנס אצלו אהרן תחלה, והוא מסדיר לו המקרא שקבל פעם אחת ומלמדו פירושו. נסתלק אהרן ובא לו לימין משה רבינו. נכנסים אח"כ אלעזר ואיתמר בניו, מסדיר להם משה כמו שהסדיר לאהרן ומסתלקים. בא לו אחד מהם לשמאל משה רבינו והשני לימין אהרן. נכנסים אח"כ שבעים זקנים ומלמדם משה ג"כ כמו שלמד אהרן ובניו. ואח"כ נכנסים המון העם כל המבקש ה' ומסדיר גם להם כדי שישמעו כולם ממנו ... וחוזר אהרן ומסדיר אותו המקרא ששמע משה ארבע פעמים כמו שאמרנו לכל הנמצאים, ומסתלק גם אהרן ... וחוזרים גם אלעזר ואיתמר אחרי הסתלקות אהרן ומסדירים אותו המקרא עצמו ששמעו ארבע פעמים כמו שאמרנו לכל הנמצאים, ומסתלקים מללמד ... וחוזרים אח"כ גם שבעים זקנים ומסדירים אותו המקרא לכל ההמון פעם אחת ... ומתפזרים העם ללמד זה לזה מה ששמעו מהשליח, וכותבים המקרא במגלות. ומתפזרים השרים בכל בית ישראל ללמד ולשנן עד שידעו אותו מקרא וישכילו קריאתו, ומלמדים אותם ביאור אותו המקרא שניתן מאת ה'."

תנחומא בהר סימן א, (בובר) סימן ב – הדימוי הציורי עמוד כותרת ובסיס

אמר ר' אלעזר הקפר: כתיב: "שוקיו עמודי שש מיוסדים על אדני פז" (שיר השירים ה טו) - העמוד הזה, אם אין לו כותרת מלמעלה ובסיס מלמטה, אינו נראה נאה. אמר ר' שמואל בן גדליה: אין לך פרשה בתורה שאין לה כותרת מלמעלה, ובסיס מלמטה. מה כתיב למעלה מן הענין? "וידבר ה' אל משה בהר סיני לאמר. דבר אל בני ישראל וגו' ושבתה הארץ" (ויקרא כה א ב), ואחר כך פרשת יובל, וספרת לך שבע שבתות שנים ... וכי תמכר ממכר לעמיתך ... כי ימוך אחיך ומכר מאחוזתו ... ואיש כי ימכור בית מושב וכי.²¹

אולי מהמדרש לעיל לקחו המאייירים של מקראות גדולות את הקונספט הזה

שבת שלום מחלקי המים

מים אחרונים: אחרי כל הפירושים וההסברים הנ"ל (ויש עוד, לא הבאנו פירושים מאוחרים יותר כגון ספרות החסידות שידיה רב לה בנושא זה), נראה שלא בכדי התגלגל הביטוי "מה עניין שמיטה אצל הר סיני", דרך ספרות השו"ת וחילופי אגרות חכמים, ללשון המדוברת עד ימינו, כביטוי שאומר: מה שייך? מה הקטע? מה החיבור הזה בין שני דברים שלכאורה אינם שייכים? נראה שאף פירוש לא מספק ונותרה בעינה שאלת מדרש ספרא אשר מהדהדת והולכת ונוגעת בשרשי המקרא.

²¹ מקור מדרש זה נראה שהוא בויקרא רבה כה ח פרשת קדושים, על שרשרת המצוות שהמדרש מחבר זו לזו ("מה עניין זה אצל זה") ומתחילות גם הן ב: "כי תבואו אל הארץ" (ויקרא יט כג). ראו שם. מדרש תנחומא שאל דימוי זה, המבוסס על פסוק מספר שיר השירים, לחטיבת בהר-בחוקותי שלנו. המדרש אמנם אינו מסיים בפסוק "אלה המצוות אשר ציוה ה' את משה אל בני ישראל בהר סיני" ואנו נעשה זאת בשבילו. חטיבת בהר-בחוקותי היא עמוד או זוג עמודים כמין מבנה לתפארת, ארכיטקטורה יוונית או רומית שהדרשן ראה לנגד עיניו במקומות רבים בארץ (או אולי זכר את עמודי המקדש, יכין ובעז, מלכים א פרק ז). יש לחטיבה זו כותרת "בהר סיני" הפותחת את החטיבה ויש לה בסיס "בהר סיני" החותם את החטיבה (או אולי הבסיס והכותרת הם ההפך). בתווך ביניהם, כל קישוטי העמודים שבין הכותרת, הם המצוות שנאמרו כלליהם ופרטיהם בסיני, אלה שנזכרות בחטיבה זו ואלה שהמדרשים והפרשנים הכניסו לתוכה.